

BIBLIOTEKA
SHTETIT

92

B21

ETA E

JEANS
NOLIT

VEHBI BALA

2
103
21

VEHBI BALA

JETA
E
FAN S. NOLIT

(Portret — monografi)

SHTËPIA BOTUESE E LIBRIT POLITIK

PARATHËNJE

Historia vonon po nuk harron. Dhe gjyqi i saj i pamëshirshëm është i tillë, që ndan e vë në anë të kundërta edhe ata njerëz që në të gjallë të tyre pandehnin se kanë qenë shokë armësh dhe mendimesh në fushën e patriotizmit dhe të përparimit. Në një shënim tepër dhelparak shkruar për Nolin nga Faik Konica, intelektuali kozmopolit dhe pa parime të qëndrueshme e vinte veten pranë dhe krah për krah Nolit dhe kundërshtimet e tyre të gjata politike dhe në patriotizëm e kulturë i konsideronte si çaste të shkurtëra mospajtimi, si ato pauzat dhe grindjet te «heronjtë e Homerit që shkëmbejnë fjalë të ashpra, pastaj bashkohen, si më parë. . .» Dhe më tutje e kaptandis vlerën e Nolit në disa thërmokla, si «i ditur në muzikë, . . . si burri që arriu i pari të kllasi zyrtarisht gjuhën shqipe në meshë. . .»

Për ne sot, kur Fan Noli ka mbushur 90 vjeç, që nga dita kur lindi, ai është larg çdo ngatërrese e lero-sjeje me njerëz të tillë që e kultivonin kulturën për të fituar para dhe pozitë.

Noli mbeti tërë jetën e tij një kalorës shqiptar, një «kalorës i Skënderbeut», siç e quante ai veten, dhe ashtu si çdo luftëtar tjetër i denjë i Skënderbeut sa-

krifikoi gjithshka për Shqipërinë dhe shqiptarët. Noli «është një botë e tërë», një jetë e tërë me ngjyra shqiptare dhe me puls shqiptar. «Pishën e tij Noli e ndezi tamam në ato vite kur vdiq Naimi», po ai shkoi shumë më larg se idealet dhe realizimet e Rilindjes. Ai i pasuroi vlerat ideore dhe estetike të popullit tonë, bibliotekën shqiptare me një ngulm të jashtëzakonshëm, duke i nisur krijimet dhe veprimet në të mirë të kulturës dhe të popullit tonë pa i mbushur të njëzet vjetët dhe duke mos i ndërprerë ato gjatë tërë jetës. Fan S. Noli është së pari një personalitet i rëndësishëm politik, një nga udhëheqësit më të avancuar e më të vendosur të lëvizjes patriotike dhe demokratike shqiptare në të gjithë dhjetvjeçarët e parë të këtij shekulli. Qysh në nisje të këtij shekulli e deri në mesin e viteve tridhjetë historia jonë është e mbushur me përpjekjet e tij të mëdha për të vënë në jetë aspiratat dhe ëndërrimet e rilindasve tanë. Si burrë shteti dhe ideolog, si udhëheqës veprimesh konkrete historike dhe si përfaqësues i vegjëlise demokratike shqiptare Noli luftoi krah për krah patriotëve dhe demokratëve më të mirë të popullit tonë në një nga periudhat më të koklavitura të kombit tonë. Me gjithë momentet e ngurrimit dhe të paqartësisë së përkohshme politike, Noli luftoi me konsekuencë për përparimin e kombit dhe të popullit tonë. Për më shumë se njëzet vjet ai priu në luftën kundër forcave më të vjetra shoqërore, kundër feudalizmit dhe marrëdhënjeve ekonomike feudale-mesjetare, kundër të gjithë përfaqësuesve të klasave të pasura që e kishin shitur veten e tyre plotësisht tek të huajt. Noli luftonte njëherazi për forcimin e pavarësisë kombëtare që aq shpesh u vu në rrezik dhe për vendosjen

e një regjimi politik e social shumë më të përparuar. Si një luftëtar demokrat ai u vu në krye të masave në Revolucionin domokratik-borgjez të vitit 1924 dhe fitoi një simpati të madhe në shtresat e thjeshta të popullit. Edhe pas dështimit të atij revolucioni, dështim që e ndjeu shumë thellë, ai u vendos pa hezitim në krahun revolucionar të emigrantëve politikë dhe vazhdoi të demaskonte me shumë guxim klikën reaksionare që erdhi në fuqi. Për vite me radhë ai qe kryetar i Konares dhe i Komitetit të Clirimit Nacional. Në ato vite ai u radhit në armatën e intelektualëve përparimtarë e antiimperialistë evropian dhe afirmoi me optimizëm sukseset e Bashkimit Sovietik.

Noli mbeti një njeri politik në të gjitha fushat ku derdhi kontributin e tij.

Pa Nolin kulturës dhe letërsisë sonë do t'i mungonte një gjymtyrë. S'ka shqiptar të këtij shekulli që të mos ketë jetuar sado pak me Nolin. Noli (poliedrik është si një lumë i madh degëshumë që e shpërndan ujin e tij të bollshëm nëpër të gjitha fushat e mendimit, shoqëror shqiptar. Ta kuptosh e ta vlerësosh atë në të gjithë këtë poliedër do të duhej të studjosh të gjitha kontributet që ka dhënë ai në këto fusha. Ndryshe ai mbetet gjithmonë i pazbuluar deri në fund.

Personalitetin njeriu nuk mund ta krijojë vetëm me forcat e tij të brendshme. Lypsen doemos edhe disa kushte shoqërore. Po kur këto nuk janë është doemos një meritë shumë e madhe që njeriu me mundin e tij të jashtëzakonshëm përpiqet dhe ja del që ta ngrerë veten në lartësi të tilla sa ta gjykojnë jo vetëm bashkatdhetarët e tij, po edhe të

huajt. Në këtë pikëpamje ai është si ato majëmalet e larta, vigane që zotërojnë mbi një hapësirë të tërë gjeografike dhe vështrohet nga të gjitha pikat dhe nga distanca të largëta. Po gjithmonë ky mal është më i dukshëm e më i qartë në hapësirën përreth. Për shqiptarët Noli është një mal që shikohet me sy të lirë. Ai është i qartë, i kuptueshëm, i afërt.

E tërë jeta dhe aktiviteti i Fan Nolit dëshmojnë për një gjë shumë të rëndësishme; njerëzit që i venë gjithmonë pas progresit të popullit të tyre kuptohen gjithmonë nga ky popull dhe rrethohen nga një dashuri e zjarrtë. Ata rriten edhe vetë nëpër hapat e këtij progresi dhe kjo rritje do të shfaqet doemos në të gjitha krijimet e tyre.

Noli artist dhe Noli njeri politik janë shumë të lidhur me njëri-tjetrin. Vlerat e tij të mëdha kulturore dhe artistike janë të lidhura me përjetimet e tij historike. Te Noli ka shumë pak krijime të shkruara për qejf. Fjala e tij kudo e ngado, në poezi dhe në fjalime, në përkthime dhe në artikuj «shërbeu më shpesh si ajo e një Tirteu». Çdo krijim i Nolit, veçanërisht deri më 1932 (vit në të cilin siç e thotë edhe vetë në autobiografi «u tërhoq nga jeta politike»), ka veç vlerave të tjera një qëllim të dukshëm politik. Po politika nuk e vrau kurrë artistin Noli. Përkundrazi. Sa herë që Fan Noli kthjellohet politikisht apo merr pjesë në veprime aktive revolucionare, bëhet më i fuqishëm, më konsekuent, më toksor, më shqiptar edhe në artin e tij. Këtë e dëshmojnë sidomos poezitë, fjalimet, introduktat dhe përkthimet e tij aq në funksion të ngjarjeve të kohës. Te vepra e Nolit qartësia politike është një kusht shumë i rëndësishëm për ripërtëritje artistike. Ngjarjet sho-

qërore derdhin në shpirtin e tij artistik emocione të jashtëzakonshme. Në themel të sensibilitetit të tij si artist qëndron sensibiliteti i tij si njeri shoqëror. Krijimet e tij artistike janë më së pari përjetime të thella politike. Jeta intime është e përzier tek ai kudo me jetën shoqërore. Dhe çdo tentativë për t'i ndarë ato dështon. Asgjë nuk shkruhet prej Nolit, po që se më parë ai vetë nuk ka një masë të mjaftueshme mbresash, faktesh, të vërtetash jetësore dhe sensibiliteti. Është për këtë arsye që në çdo fushë ai derdh e shpraz dupe shpirtërore, buçima fjalësh që kanë gjithmonë një bukuri dinamike. Fjalët e Nolit kudo që ato shprazen janë të rënda si masa protonesh. Noli është shkrimtar dhe artist që ka pushtet absolut mbi fjalën. Fjalët vetë aty ku vihen bëhen edhe ato të gjithëpushtetshme dhe s'mund të lëvizin. Sepse ato nuk lidhen me njëra tjetrën nga fqinjësia apo nga rendi sintaktik, po së pari nga rrjedha logjike nga rëndësia reale, nga situata, nga dufi i poetit, dhe përveç këtyre nga një harmoni akustike që nuk është kurrë qëllim formal. Forca e Nolit qëndron në gërshetimin e këtyre të gjithave. Rrëkeja e mendimeve të Noli ndiqet pothuajse gjithmonë nga një gurgullimë tingujsh, «nga një shtërngatë fjalësh shqiptare». Këtë kërkesë estetike Noli e ka mishëruar më shumë se çdo artist i yni. Po Noli asgjekundi nuk është poet formalist. Forma e tij e përsosur shkëlqen më e fortë se kudo në tipin më të lartë të krijimeve të tij: në poezitë politike, në vargjet e tragjedive dhe të përkthimeve të tjera, në ligjëratat e tij jo efektuoze po realiste. Noli asnjëherë nuk e mpak fuqinë e mendimit për hir të harmonisë së tingujve dhe fjalëve. Sepse mendimi për të është gjithmonë themelori. Po men-

dimi pa formën e ujdísur është për Nolin artist, si një daltë pa majë apo me majë të deformuar që as çan as gërryen gjëkundí. Sínteza e lartë e përmbajtjes dhe e formës është një apogje i artit dhe i kulturës shqiptare, një apogje i ngritur fill dhe shumë shpejt pas pesë shekujsh prapambetjeje dhe stanjacioni.

Noli është po aq poet sa në krijimet origjinale edhe në fragmente përkthimesh. Ka të drejtë të plotë Dh. S. Shuteriqi kur pohon se rrallë vend në botë mund të krenohet me përkthime të tilla të veprave të Shekspirit siç i kemi ne në shqipe prej Nolit. Me përkthimet e tij madhore Noli demonstroi praktikisht në ato kushte dhe nivele të zhvillimit tonë kultural dhe artistik se gjenitë e njerëzimit janë të denjë dhe të kapshëm për popullin shqiptar. Se qysh në ato kushte Shqipëria dhe shqiptarët janë të etur për gjenitë dhe vlerat më të mëdha njerëzore. Në përkthimet e tij Noli është një luftëtar revolucionar. Noli përkthyes apo shqipërues është një shembull i madh. Në vitet e fukarallëkut të tmerrshëm shqiptar, të fukarallëkut ekonomik dhe kultural, ideologjik dhe letrar Noli vinte në bibliotekën shqiptare Khamamin dhe Shekspirin, Servantesin dhe Ibsenin, Hygonë dhe Ibanezin dhe përgatite kështu shtratin për t'u derdhur në shqipe përkthime të shumta dhe madhore. Në errësirën dhe injorancën e viteve të pavarësisë Noli me guxim llamburiti para shqiptarëve me drita shumë të forta, pa pasur frikë se mos nga kjo dritë e shumë të verbonte shqiptarët. Në këtë pikëpamje guximi i tij krijues si përkthyes militant është një shembull i madh.

Përkthimet e Nolit janë krijime popullore. Popullore në kuptimin e dyfishtë: në idealet që përm-

bajnë dhe në petkun me të cilin janë dhënë. Noli tregoi me to se kultura dhe arti botëror mund të tregohen në Shqipërinë e sapodalë nga gjumi dhe robëria. Ku e pat sigurinë Noli për një veprim të tillë? Te njohja e thellë e shpirtit dhe e potencialit shpirtëror të popullit tonë. Ai ishte një fshatar shqiptar dhe me këmbëngulje arriti në majat e larta të diturisë njerëzore. Përse t'ja mohonte këtë forcë popullit nga kishte dalë?

Në përkthimet e tij ashtu sikurse edhe në krijimet origjinale të habit jo vetëm gjerësia kulturale po edhe pasuria dhe energjia e fjalës shqipe. Kur lexojmë Nolin dhe kemi parasysht qëndrimin e tij shumë të paktë në Shqipëri na lind me të drejtë pyetja se si ka arritur ai ta njohë kaq thellë shqipen. Megjithëse Fan Noli qe një «bir i mërgimit tragjik shqiptar», tërë jetën e pat mëndjen dhe shpirtin te Shqipëria. Ai e përvetësoi shqipen përmes jetës së gjallë praktike qysh në moshën e fëmirisë dhe të rinisë së parë. «Për Fan Nolin nuk kishte pushim... Ai i mësoi mësimet gjatë tërë jetës» po e mësoi më shumë akoma përmes qëndrimit të tij shumë aktiv në dekada të tëra. Dashuria e thellë për gjuhën amtare përbën një nga ato pasione që janë gati të përjetshme në jetën e Nolit.

Ç'tregojnë të gjitha përkthimet e Nolit dhe zelli i tij i përhershëm për të mësuar gjithmonë dhe nga çdo vend? S'ka poezi të madhe pa kulturë të madhe. Sensibiliteti i hollë artistik dhe pikëpamjet e vërteta progresive lindin dhe pasurohen duke njohur vlerat ideore dhe estetike kombëtare dhe ndërkombëtare. Noli i mbledh dhe i nxjerr këto vlera nga sferat më të ndryshme. Nga jeta dhe nga historia. Po vlerat më

të mëdha ideore dhe estetike që ka krijuar ai janë nga jeta dhe historia shqiptare. Noli mbeti shqiptar edhe kur gjykoi botën. «Një artist shqiptar gjykoi dhe gjykoi drejt, një artist të madh të botës», te «Betoveni dhe revolucionin frëng». Vetë titulli i këtij libri është një konceptim i mrekullueshëm dhe shumë materialist. Noli ynë e lidh jetën dhe krijimtarinë e gjeniut më të madh të muzikës botërore me revolucionin më të madh që qe kryer gjer në atë kohë. Po nuk e kemi fjalën këtu. Duam të vemë në dukje diçka tjetër. Fan Noli doli në arenën ndërkombëtare pasi kishte sprovuar forcën e tij në truallin amtar. «Ai që s'i përket atdheut të tij s'i përket as njerëzimit» thoshte Belinski. Noli i përkiste thellësisht vendit të tij. I përkiste në të gjitha për gati tre çerek shekulli: në mjerimet dhe gëzimet, në luftrat dhe tragjeditë, në fitoret dhe përparimet, në lëvizje dhe në stanjacion. Dhe sprovoi të zgjidhte disa nga problemet më të mëdha të vendit të vet. Nuk mund të kuptohen vlerat e huaja, pa njohur vlerat e tua kombëtare. Një nënë që s'do e s'njeh fëmijtë e saj, vështirë se mund të kuptojë ata të botës.

Noli trokiste te bota me dorën e popullit shqiptar, vështronte te bota me sytë e shqiptarëve dhe prandaj ai është gjithmonë i kuptueshëm për popullin tonë.

Në introduktat dhe në studimet e tij pa zbehur për asnjë çast kuptimin e tyre të gjerë, Noli përpiqet të përcaktojë edhe lidhjet që ato mund të kenë në vendin e tij dhe me realitetin bashkëkohor. Prandaj introduktat e tij janë tërë nerv politik, tërë sfida dhe pohime të vërtetash të ndaluara nga koha kur i shkroi, ashtu siç janë edhe plot kulturë dhe shije të